

Kultura těla a konkrétní fyzická kvalita života je vesměs ztotožňována se stavem či souhrnem měnících se dispozic, které ovlivňují průběh všech základních životních činností a funkcí. V tomto smyslu pak poněkud zkresleně tělesná kultura (a spolu s ní i sport jako jedna z uznávaných forem její tvorby) vystupuje jako součást a do jisté míry i předpoklad všech komponentů životního způsobu [Merhautová-Joachimsthaler 1977: 512].

Kulturu těla podle našeho názoru rovněž nelze redukovat pouze na otázky „pozitivního zdraví“, byť definovaného dynamicky jako „dispozice pro činnost, rozvoj a tvořivost“ [Styl žycia 1976: 154], a to proto, že i v tomto případě zůstáváme pouze na úrovni potenci a předpokladů. Tím se ovšem z tělesné kultury zcela vytrácí činný moment její reprodukce a zhodnocení — je redukována (a s tím současně i samotný sport) pouze na otázky způsobu produkce fyzických sil a jejich „úrovně“. Tvorba podmínek a předpokladů v oblasti fyzických sil by však postrádala jakýkoli smysl, pokud by vystupovala pouze jako samoúčel a cíl sám o sobě. Musí nezbytně obsáhnout i adekvátní standardy a kvality zhodnocení fyzických sil, tedy kultivaci fyzických momentů jednotlivých činností, schopnost jejich zvládnutí a uplatnění v různorodých životních situacích. Jistě nelze pochybovat o tom, že fyzické předpoklady, zdravotní stav i celková kondice jsou důležitými předpoklady životní aktivity. Z hlediska životního způsobu samotného, a tudíž i tělesné kultury, vystupují jako podstatné faktory, které profilují způsob zhodnocování fyzických předpokladů, kulturní vzory, normy, ale například i móda, tedy kvality promítající se například do kultury pohybu, stolování, realizace různorodých společenských rolí. Přílišná preference fyzických dispozic a zdatnosti ve vztahu ke sportu a jeho funkcím v sobě skrývá nebezpečné přecenění fyzické vyvinutosti před společenskou rozvinutostí a kultivovaností života. Fyzická či tělesná kultura rozhodně nejsou pouhým předpokladem, z něhož životní způsob čerpá své fyzické a fyziologické kvality. Je třeba respektovat i obrácený vztah (možná daleko podstatnější), v němž se životní způsob jeví jako předpoklad tělesné kultury, předpoklad, z něhož tělesná kultura čerpá své společenské a právě proto i kulturní kvality. Právě kulturní a společenské momenty života (vzory, hodnoty, vztahy) utvářející a profilující způsob zhodnocení (a tedy i tvorby) fyzických dispozic z nich činí skutečnost, skutečnost lidské činnosti a životní praxe. Bez nich a mimo ně nemají fyzické „předpoklady“ společenský charakter.

Na tomto místě je třeba přejít k další rovině postavení a obsazení sportu v životním způsobu. Růst zprostředkovanosti spotřeby fyzických sil, který lze charakterizovat jako trvalý pohyb a přesun od fyzické zátěže k zátěži psychické (změny ve způsobu spotřeby fyzických fondů), má své závažné důsledky i pro kvalitu a způsob jejich tvorby. Se vzestupnou tendencí ke zprostředkovanosti čerpání těchto zdrojů poklesá i bezprostřednost jejich vytváření v rámci základních sfér životních činností. Dochází k jejich posunutí do sféry volného času, přenesení do oblasti rozšířené reprodukce života [Filipcová-Filipek 1976]. Tělesná kondice již není jen vedlejším produktem základních životních aktivit (především pracovních), ale je ve stále větší míře spjata s realizací specializovaných činností, mezi nimiž připadá sportu stěžejní místo. Jako aktivita volného času je ovšem sport především sociokulturním jevem v tom, že podléhá kulturním vzorům organizace a strukturace volného času. Tím však dochází k oslabení a zprostředkování přímé vazby mezi sportem a tvorbou fyzické kvality života. Sport prvořadě vystupuje jako činnost volného času, v kontextu jeho struktury, dynamiky a postavení v životním způsobu. To je podle našeho názoru základní rámec, v němž je třeba sport zkoumat.

Volný čas – zdroj poklesu významu sportu?

Těsná vazba mezi rozvojem životního způsobu a především volného času na jedné straně a společenskou dynamikou sportu na straně druhé je všeobecně uznávanou skutečností. V interpretaci tohoto základního vztahu se sice objevují určité rozdíly (dané především východiskem, z něhož je problematika rozebírána), celkově se zde však projevuje v podstatě shodná tendence. Lze ji charakterizovat jako poněkud kontraverzní koncept vztahů mezi vývojem volného času a sportu, a to jak z hlediska fyzické kvality a kultivovanosti života, tak z hlediska potřeb institucionálního systému sportu. Je určitým paradoxem, že společenský rozvoj volného času, který bezprostředně otevřel cestu masovému sportu, se v současnosti jeví jako protisměrný tlak způsobující pokles významu pohybových a sportovních aktivit v komplexu činností vůbec. Volný čas je nahlížen nikoli jako rozvíjející se více či méně integrovaný celek, ale spíše jako sféra alternativních voleb, v nichž se „nesportovní“ komponenty objevují jako bariéry a nevhodná „konkurence“ pohybových aktivit a sportu. Logika tohoto výkladu má spíše charakter pojetí volného času jako individuálního rozhodovacího modelu, v němž jednotlivec preferuje „to nebo ono“ a s ohledem na šíři a alternativní povahu spektra možností není schopen zvládnout „to i ono“. Současný „neutěšený“ stav sportu pak je vysvětlován jako důsledek existence atraktivnějších volnočasových činností, a současně i jako důsledek poněkud specifického charakteru samotných sportovních aktivit, které se staly příliš náročnými (a to jak fyzicky, tak emocionálně i časově) a závislými na úrovni celospolečensky vytvořených podmínek pro sport a tělovýchovu. Z tohoto hlediska je extenze a tendence k všestrannosti či vícevrstevnosti volného času obtížně slučitelná s nároky, které sportování vznáší, s povahou sportu jako činnosti. A naopak; rostoucí individualizace volného času z hlediska rozhodování a volby je nepříznivě nakloněna všestranné (tedy včetně fyzické) kultivaci života.

Klesající trend fyzické zdatnosti populace (pravidelně konstatovaný zejména u mládeže), růst výskytu tzv. civilizačních chorob a v neposlední řadě i problematika obezity a zdravého způsobu života vůbec jsou častými východisky úvah o postavení pohybových a sportovních aktivit v současném životě. V celkové dynamice životní úrovně, a zejména ve způsobu jejího zhodnocování v rámci volného času, v rozvoji spíše fyzicky nenáročných činností, jsou spatřovány zdroje degradace pohybu a sportu v každodenním životě. Zesílení a rozvoj institucionálního zakotvení sportu, jeho začlenění do „průmyslu volného času“ a „masové kultury“, právě tak jako koncentrace prostředků a podmínek pro vrcholový a výkonnostní sport, jsou v zásadě hlavním východiskem názorů o stále intenzivnějším vyhraňování protikladů mezi pasivitou a aktivitou, o převládnutí dichotomie: aktivní (zejména vrcholový) sport — pasivní diváctví.

Ze zorného úhlu tělovýchovného systému jsou formulovány přibližně dvě skupiny problémů. Dynamika volného času (zejména víkendové aktivity) a rozvíření spektra možností v této oblasti jsou považovány za hlavní příčiny (ne-li jediné) klesajícího zájmu divácké veřejnosti o populární sporty. Úbytek diváků znamená pro tělovýchovný systém především závažnou poruchu vrcholového sportu jako specifické interakce a komunikace mezi divákem a sportovcem. Absencí jednoho z protagonistů (diváka) je znehodnocován a klesá výkon protipólu — sportovce. Právě v poklesu zájmu veřejnosti je do určité míry spatřována příčina nedostatečné úrovně řady sportů v domácím i mezinárodním měřítku. Společensky vynakládané prostředky takto poněkud trátí na své účinnosti a efektivitě využití. Navíc s poklesem návštěvnosti vznikají i nikoli za-

nedbatelné finanční ztráty,(1) které se nepříznivě promítají ve finanční a materiální situaci méně populárních, „nediváckých“ sportů a do určité míry i masové rekreační tělovýchovy. V současnosti velmi aktuální „problém divák“ je tedy v názorech sportovců, funkcionářů i mnohých novinářů identifikován jako negativní vztah mezi extenzí volného času a trvalou a hlubší emotivní a zájmovou fixací na konkrétní oddíl či druh sportu.

„Tlak“ volného času je však pocíťován i ve sféře aktivního sportu, kde jde o maximální zainteresování nejširší veřejnosti, tedy masovost, a neméně i vytvoření a stabilizaci široké základny pro vrcholový sport. Specifické problémy se objevují zejména v konfrontaci potřeb tělovýchovného systému s životním způsobem mládeže, jejíž široká sportovní aktivita je podmínkou kvalitního výběru adeptů výkonnostní a vrcholové kariéry i optimálního a harmonického vývoje mladého člověka. Extenzita a proměnlivost širokého spektra volnočasových zájmů mládeže značně komplikuje možnost udržení talentů pro pevný, poměrně stereotypní a povinný režim volného času jak v období přípravy, tak v etapě špičkových výkonů.

Srovnání obou hledisek odhaluje některé problémy, jejichž teoretické rozpracování se zdá být velmi aktuální:

1. postavení aktivního sportování a sportovního diváctví v komplexu a struktuře volného času;
2. vztah mezi aktivním sportem a sportovním diváctvím;
3. vztah mezi rozvinutostí volného času a sportem;
4. společenské zdroje aktivace sportu ve volném čase.

Sport jako činnost volného času(2)

Volný čas v žádném případě není náhodným a libovolným seskupením jednotlivých činností. V rámci celku životního způsobu disponuje svou vlastní a specifickou strukturou, která je vytvářena skupinami vzájemně úzce provázaných aktivit. Pouze při respektování této strukturace lze uchopit konkrétní (subjektivní i objektivní) význam a roli jednotlivé činnosti, která je definována právě kontextem aktivit, v jejichž rámci se ve spektru volného času objevuje. Postavení sportu v základním a pro pražskou populaci značně univerzálním vzorci volného času je charakterizováno jeho těsnou provázaností s takovými činnostmi, jako je návštěva koncertů pop music, diskoték, tanečních zábav, návštěvou restaurace, kina a v neposlední řadě i neformálními přátelskými styky.(3) Tím je aktivní sport i sportovní diváctví, podle našeho názoru, vymezen především jako sociálně interakční aktivita. Sport jeází realizace a krys-

(1) Například úbytek 220 tisíc diváků v ročníku 1978/79 fotbalové ligy proti roku předcházejícímu znamenal průměrnou ztrátu 135 tisíc Kčs na jeden oddíl.

(2) Převážná většina datového materiálu (pokud není v konkrétním případě uvedeno jinak) vychází z přepočtů výsledků reprezentativního šetření pražské populace ve výzkumu *Názory Pražanů na životní prostředí v Praze*, který realizoval v roce 1977 Útvar hlavního architekta hlavního města Prahy a Ústav marxismu-leninismu Univerzity Karlovy v Praze.

(3) Poznatky o začlenění sportovních aktivit do celkového spektra a struktury volného času vycházejí z výsledků faktorové analýzy frekvenční baterie 29 činností mimopracovní doby. Byla použita kánonická faktorová analýza se šikmou rotací faktorů (OBLIM).

talizace neformálních struktur, přičemž tato stránka je natolik výrazná, že převažuje i fyzické a kondiční momenty.(4) Lze v celku jednoznačně konstatovat, že vztah ke sportu a samotné sportování jako primárně sebekultivační a seberozvojová činnost je spíše výjimkou. O tom svědčí i skutečnost, že sportovní aktivity vykazují daleko silnější vazby k oblasti sociální interakce (jak byla specifikována výše) než k vrstvě individualizovaných zájmů a koníčků. Proto se domníváme, že v souvislosti se sportem a sportovním diváctvím můžeme rovněž hovořit o dominanci prvků charakteristických pro společenskou zábavu. Interakční a zábavný kredit sportu považujeme za rozhodující mechanismus, jehož prostřednictvím sport nabývá daleko širších významů a hodnot, než je pouhé fyzické vynaložení a reprodukce sil. Vztah ke sportu jako společenské zábavě dokoce patrně přesahuje i to, co se na sportu může zdát nejdůležitější — samotný sportovní výkon a výsledek, a to ve prospěch právě zábavných a atraktivních momentů v nejširším smyslu. V extrémní rovině pak může dokonce dojít i k potlačení a deformaci základních a tradičně se sportem spojených hodnot, jako je například zásada fair play. V tomto ohledu přinesla zarážející poznatky anketa realizovaná v roce 1970 mezi sportovními diváky [Ruchař 1972: 115]. Prakticky 30 % fotbalových a 25 % hokejových příznivců vyjádřilo souhlas s tím, aby si oddily v případě nutnosti vzájemně „vypomáhaly“ prostřednictvím utkáni s předem dohodnutým výsledkem. Značná část diváků tak vlastně akceptuje jednání likvidující samu podstatu sportu ve prospěch hodnot, které jsou s ním nejen neslučitelné, ale snižují jej na úroveň pouhého „představení“ pro publikum a rozhodčí.

Patrně nejvíce diskusí — v souvislosti s pojetím a vymezením sportu jako volnočasové činnosti profilované zábavností, zájmem a sociálními kontakty — se v současné době týká oblasti vrcholového sportu.(5) Můžeme zde identifikovat dvě základní skupiny otázek, a to jednak problematiku špičkové výkonnosti vůbec, jednak problémy vázané na životní dráhu vrcholového sportovce.

I přesto, že by bylo iluzorní považovat dnešní vrcholový sport pouze za doménu volného času sportovce (tomu protiřečí nejen časové nároky, ale zejména profesionální standardy v oblasti tréninkových dávek, tlak na špičkovou výkonnost i těsná závislost mezi výkonností a poskytovanými podmínkami),(6) vy-

(4) Vysoká souvislost mezi sportem a sociálně interakčními aktivitami neunikla pozornosti ani tělovýchovných teoretiků. Kreipl (1967) například konstatoval poměrně vysokou tendenci ke spotřebě alkoholu, kouření apod. u aktivních 16letých sportovců z řad studentů.

(5) Je třeba znovu zdůraznit, že často praktikované a podle našeho názoru „umělé“ oddělování masové tělovýchovy od vrcholového sportu neodpovídá nejen jejich těsné vzájemné souvislosti, ale konečně ani řešení problematiky postavení a úlohy sportu v životním způsobu. Prakticky totéž platí pro spartakiády, které bezesporu periodicky aktivují značnou část populace a jsou silným impulsem rozvoje masové tělovýchovy. Na druhé straně je ovšem otázkou, nakolik tento impuls působí na rozvoj pravidelné a systematické tělovýchovy a sportu v každodenním životě nejširší veřejnosti, a to včetně těch, kteří se spartakiádami dění bezprostředně neúčastní a sledují je pouze jako vytvořenou hodnotu a dílo kulturně perceptivního charakteru. Domníváme se, že v tomto smyslu není prožitek z masového vystoupení zcela identický s propagací masového sportu a tělovýchovy. Soudě podle výroků většiny tvůrců skladeb, právě tak jako diváků, nelze přehlédnout význam uměleckého dopadu vystoupení, který v mnohém ohledu bezprostřední tělovýchovný význam a obsah posouvá do „mimosportovní“, umělecké roviny.

(6) Tato skutečnost je adekvátně anticipována i ve společenském vědomí. Již uváděná práce M. Ruchaře [1972: 113] prokázala, že více než 70 % sportovních diváků se vyslovilo pro profesionální statut provoligových hráčů kopané a hokeje.

stupují interakční kontexty jako jeden z klíčových předpokladů výkonů zejména v kolektivních sportech. Výkonnost a klima ve sportovním týmu či oddílu jakožto „pracovním týmu“ bezprostředně vyhrávají nejen ve výkonnosti a „formě“ jedinců, ale i v kvalitě vnitřní struktury kolektivu, její pevnosti i propustnosti, vztazích k trenérům, funkcionářům i nově včleňovaným jedincům. Strategický význam těchto faktorů pro motivační, volní a výkonnostní standardy dokumentuje rostoucí „vybavenost“ vrcholových týmů a oddílů psychologie, stejně jako značná pozornost divácké i odborné veřejnosti upřená právě k těmto důležitým předpokladům. Ani zájmový, spontánní a zábavný charakter sportu nezůstává při vrcholových výkonech bez vlivu. Nežádka se v souvislosti s nedostatečnými výkony, jejich nestabilitou apod. setkáváme s pojmy jako přetrénovanost, psychické vyčerpání, přílišné soutěžní zatížení, které vystihují skutečnost, že výkonnost ke svému objektivním parametrům časově a fyzicky náročné práce přibírala i subjektivní pocit „dřiny“ a „zaměstnání“, čímž se výrazně posouvá motivační zázemí do sféry „povinností“, rozpadají se zájmové motivační struktury, vytrácí se spontaneita a herní prvky. Všechny tyto procesy pak zejména v souvislosti s enormním růstem tréninkových dávek a fyzické zátěže v současnosti tvoří ústřední problém vrcholového sportu co do možností jeho integrace se subjektivními psychologickými momenty. Lze se domnívat, že stále více diskutované a aktualizované téma „ladění“ a „načasování“ vrcholných výkonů je otázkou sladění „pracovních“ fyzických nároků s volnočasovou spontánní motivací a psychickou koncentrací.

Pohled na vrcholový sport prizmatem volného času nastoluje určité problémy také z hlediska životní dráhy sportovce. V první řadě je třeba uvažovat o současných trendech ke snižování věku zahájení sportovní kariéry oproti temporalitě sociálního a kulturního zrání osobnosti. Za hlubší zamyšlení patrně stojí extrémní případy v podstatě „dětských“ sportů (gymnastika, plavání, do určité míry i krasobruslení), kdy je těžiště přípravy a vrchol výkonnosti dosahován daleko dříve, než může dojít k rozvinutí volnočasových potencií individuála. Sportovní činnost zde má spíše pedagogický než sociální (v případě mládeže i nesporně socializační) a zájmový charakter.(7) Lze se oprávněně domnívat, že dětský vrcholový či vrcholově orientovaný sport postrádá svůj volnočasový kredit a atributy. Prosazuje se nejen ve snížení možností pro rozvinutí ostatních vrstev volného času, ale patrně i v ostatních komponentách životního způsobu, v profesním, vzdělanostním zrání osobnosti.(8) A je třeba poznamenat, že vzhledem k značné popularitě vrcholového sportu jako divácké sféry můžeme očekávat, že sociálně a kulturně nevyzrálé osobnosti „dětských hvězd“ mohou jen obtížně naplňovat roli subjektu masové komunikace a popularity. Obdobně

(7) Za pozornost v této souvislosti stojí určitý rozpor mezi humanizačními a výkonnostními tlaky, které formují osobnost vrcholového sportovce. Vedle pozitivních stránek, jako odpovědnost, cílevědomost, vůle, systematickosti, sebekázeň, smysl pro kolektiv apod., které se výkonnostním sportem pěstují, se v souvislosti s psychickými nároky vrcholného výkonu objevují i negativní osobnostní momenty (jako agresivita, sebepřeceňování, nadměrné sebevědomí, psychický nátlak na soupeře, snaha pohybovat se na hranici pravidel a regulérnosti). Proporce mezi pozitivními a negativními rysy jsou přirozeně v jednotlivých sportech značně odlišné.

(8) Analýza výpovědí dětí začleněných do tzv. sportovních tříd ukazuje, že v mnoha případech sportovní aktivita vyvolává rozsáhlou destrukci celého způsobu života dětí i jejich rodičů, doprovázenou intenzivním pocitem frustrace. Začátek tréninku kolem 5. hodiny ranní není ani u 8–10letých dětí například v krasobruslení žádnou výjimkou, právě tak jako dvou i třífázový trénink [Změny III. 1979: 59].

problémy se mohou objevit a nesporně objevují i u ostatních vrcholových sportovců, u nichž se všestranná a dominující koncentrace na špičkové výkony, ve svých důsledcích působící disproporce v socioprofesi přípravě a redukci spektra činností volného času, může projevit zkomplikováním situace při pohybu v „mimosportovních“ strukturách a zejména pak při ukončení vrcholové fáze. Skutečnost, že společnost zcela pochopitelně nepovažuje pouhou špičkovou sportovní výkonnost za dostatečnou socioprofesi kvalifikaci, staví sportovce za zenitem výkonnosti do velmi obtížné životní a společenské situace. Nutnost získání či „oživení“ kvalifikace rozevírá rozpor mezi faktickou fyzickou, sociální, ale koneckonců i materiální „zralostí“ a normalizovanými požadavky na profesionální vyspělost v souvislosti s fázováním životního cyklu. Podcenit nelze ani odlišnost struktur a vazeb, v nichž se sportovec ocitá, a to i v případě, že pokračuje v dráze trenéra, která je v podstatě „zaměstnáním“ a nikoli jednoduchým pokračováním v dosavadní roli sportovce.

Interakční specifika sportu jako činnosti volného času se velmi úzce dotýkají i podmínek, které jsou v institucionální sféře vytvářeny pro rekreační a výkonnostní sport. I na tento vztah lze pochopitelně nahlížet z několika hledisek. Těžiště určitého zkomplikování vztahů mezi sportem jako činností volného času a sportem jako formou participace v institucionalizovaných vztazích a organizaci je patrně situováno v procesu sladování vztahových, zábavných a společenských (tedy volnočasových) prvků s převažující výkonnostní orientací, preferencí talentovaných jedinců zainteresovaných na optimalizaci či maximalizaci tréninkových dávek a závodnické činnosti.

Pro průměrného, do širokého spektra sociálních rolí zapojeného jedince je stále obtížnější splnit složité a mnohostranné nároky, které soudobý špičkový sport vyžaduje. Podle názorů odborníků například v odbíjené ze sta vážných zájemců mají pouze dva dostatek talentu, aby se dostali na vrcholnou úroveň, přičemž ještě řada sociálních bariér zabráni obvykle jejich realizaci [Zpráva 1980: 238]. Určité nebezpečí soudobého vrcholového sportu však spočívá i v tom, že vzory sportovní aktivity, které poskytuje, jsou v podstatě na nižší úrovni výkonnosti nenapodobitelné. To vše přispívá k tomu, že se souběžně vytvářejí odlišné „modely“ sportování, které však následně bývají velmi často „podchyceny“ velkým sportem a více či méně rychle procházejí procesem institucionalizace, vybudování výkonnostní hierarchie a mezinárodního uznání. Typickým příkladem jsou tzv. dálkové pochody, ale i sálová kopaná a minikopaná, windsurfing, skiboby a některé další. V současné době zřejmě zejména městské prostředí vytváří významné sociální podhoubí podobných inovací, jejichž vliv na rozvoj zavedených sportů je však mnohdy negativní. Některá odvětví — například sáňkování, to proto řeší tím, že vytváří příkrou césuru mezi sportovním sánkařením (realizovaným v podstatě jen na umělých drahách) a běžným rekreačním pojetím této disciplíny, ovšem jak za cenu velmi malého zájmu o kariéru výkonnostního sportovce, tak i za cenu zanedbatelné divácké pozornosti.

Rekreační sport je tvořen širokým spektrem disciplín a sportů realizovaných mimo rámec institucionalizovaných struktur. Ani zde však není tělovýchovný systém bez vlivu. Jeho činnost se prosazuje sice zprostředkovaně, ale z hlediska tvorby podmínek nezastupitelně. Objevují se zde ovšem určité problémy ve vztazích mezi aktivitou organizované tělovýchovy a rekreačně sportující veřejností. Typickým příkladem v tomto ohledu jsou vodní sporty, lyžování a zimní sporty vůbec, u nichž jde nejen o vybavování zimních středisek, udržování sportovních zařízení, ale i lůžkovou kapacitu, možnost dopravy atd. Tělovýchovný systém v těchto oblastech spíše přenechává iniciativu podnikům, odborovým

organizacím a školství. Tím preferuje zejména rodinné formy rekreace, spjaté převážně se zaměstnáním jednoho z členů domácnosti. Prosazení neformálních struktur vázaných na ostatní sféry života je velmi obtížné a komplikované. Ještě komplikovanější je situace v oblasti dovolených, kde pohybové a sportovně zaměřené formy jsou realizovány převážně v rámci lázeňské nebo léčebné péče, popřípadě prostřednictvím turistických kancelářů. Trávení dovolené se sportovním oddílem nebo sportem vůbec je v současnosti minimální. Přitom na podkladě analýz hodnotových orientací vztahujících se k dovolené je patrné, že se dnes vyostřuje polarita mezi koncipováním dovolené jako prolongací všedních rytmtů, povinností na jedné straně a dovolenou jako obdobím změny, poznání, realizace běžně nedostupných činností, společenské zábavy a kontaktů, a to ve prospěch druhé varianty. Aktivní a proměnlivé formy dovolené představují stále více převažující tendenci.

Sportovní diváctví a aktivní sport

Sportovní diváctví (zejména v nejpopulárnějších sportech, jakými jsou kopaná a lední hokej) je dnes obestřeno určitou rouškou výjimečnosti, zvláštnosti, až „subkulturní“ jedinečnosti. Tento pohled na sportovního diváka má i své tradiční zázemí v dlouhodobé historii některých klubů a jejich vzájemných vztahů. Změny v chování lidí v atmosféře naplněného stadiónu, při prožívání a spoluúčasti na sportovních dramatech, mají však nespornou aktuálnost i v současnosti. Jejich význam je zvýrazněn mimo jiné drastickými a namnoze i tragickými událostmi především v některých západoevropských zemích — například v hledištích italských a anglických fotbalových stadiónů —, jichž jsme v posledních letech svědky. Tyto jevy nastolují řadu otázek směřujících od problematizace kulturních norem chování a sociální kontroly, přes úvahy o morální krizi, až ke zdůraznění patologických specifik sportovního publika. I přes velkou pozornost, která je chování sportovního diváka věnována, se v poslední době objevily určité náznaky těchto tendencí i u nás. Tělovýchovný systém se tak ocitá v paradoxní situaci. Negativní divácké chování (které má v našich podmínkách dosud charakter ojedinělých výstřelků) je v převaze projevem tzv. „skalních příznivců“ jednotlivých klubů. Oddíly musí postihovat ty, kteří tvoří vlastně stabilní jádro jejich divácké populace. Složitost této skutečnosti zvláště vystupuje v souvislosti se stále tíživější otázkou průběžného a velmi zřetelného ubývání diváků, z čehož rovněž pramení pohled na sportovního diváka jako na cosi výjimečného a stále „vzácnějšího“. Zdroje poklesu diváckého zájmu, jak již bylo řečeno, jsou všeobecně situovány do oblasti volného času jakožto „konkurenční“ sféry zejména v souvislosti s víkendovou aktivitou, dynamikou kulturní participace a sledováním televize. Implicitně se tím posilují představy o obtížné sloučitelnosti sportovního diváctví s rozvojem volného času, a tudíž i o sportovním divákovi jako člověku s nerozvinutým nebo redukováným spektrem činností a zájmů. Navíc konstatované a poměrně rozšířené chápání polarity mezi aktivním sportem a sportovním diváctvím přispívá ke kontinuitě tradiční vize diváka jako v převaze pasivního a do určité míry i nepoučeného a náladového „teoretika sportu“.

Přestože objektivně návštěvnost (zejména v kopané a nyní i hokeji) klesá, představuje divácké zázemí sportovních utkání 30—35 % dospělé, a dokonce přes 50 % mužské populace v Praze. V absolutním měřítku má tedy sportovní diváctví dosud poměrně širokou základnu, o čemž svědčí i údaje o sociálním složení návštěvnické obce. Pomineme-li v této fázi dosti zásadní skutečnost, že sportovní diváctví je v převaze mužskou záležitostí (ženy vytvářejí přibližně

čtvrtinu publika), pak do popředí z hlediska rozdílů mezi diváky a nediváky vystupuje určitá polarita mezi kvalifikovanými a nekvalifikovanými pracovníky. Stupeň kvalifikace a profesní orientace se projevují především v rozdílech mezi stabilními (navštěvujícími sportovní utkání nejméně 1—2krát měsíčně) a nepravidelnými diváky. Zatímco kvalifikovaní dělníci a manuální pracovníci představují spíše základ stabilního diváckého jádra, inteligence a středoškolsky kvalifikovaní nemanuální pracovníci jsou návštěvníky spíše nepravidelnými. Na diferenciaci frekvencí návštěv sportovních utkání se podílí poměrně silně věk, který je posouvá od pravidelnosti v mládí k občasnosti ve středních letech až k poměrnému nezájmu ve stáří. Obdobně se projevují i fáze životního cyklu, které zvyrazňují citlivost návštěvnosti na změnách životní situace. Rozhodující pokles je soustředěn v momentech vstupu do manželství a založení rodiny, které zjevně potlačují prioritu specificky mužských činností, ale pouze na určitou dobu, po níž opět frekvence návštěv stoupají.

Předchozí úvahy o některých sociálně demografických faktorech naznačují, že zdroje úbytku divácké populace nelze hledat bezprostředně v dynamice této oblasti. To by ovšem mohlo implikovat potvrzení již diskutované polarizace sportu a ostatního spektra volného času. Nejvíce spornou otázkou je v tomto ohledu víkendová aktivita a s ní související vybavenost domácností rekreačními objekty a automobily. Na základě datové báze reprezentující pražskou populaci jsme dospěli k závěrům, které jsou v příkrém rozporu s všeobecným míněním o alternativním charakteru sportovního diváctví s výše zmíněnými jevy. Například 80 % obyvatel, kteří neopouštějí hlavní město o letních víkendech, na sportovní utkání vůbec nechodí. Na druhé straně z těch, kteří jezdí na víkend alespoň 1—2krát měsíčně, patří přes 20 % k stabilnímu diváckému jádru a dalších 20 % se řadí k nepravidelným návštěvníkům. Při jiném pohledu se ukazuje, že více než 75 % stabilních diváků opouští Prahu minimálně na 1—2 víkendy v měsíci. Ani vlastnictví chaty, chalupy či auta nelze považovat za prvek negativně ovlivňující sportovní diváctví. Přibližně polovina diváků má k dispozici chatu či chalupu a 63 % osobní automobil. Naproti tomu domácnosti osob, které se na sportovním diváctví nepodílejí, vykazují poněkud nižší vybavenost (chatu nebo chalupu má k dispozici 43 %, osobní automobil 53 % domácností).

Problém markantního úbytku zejména fotbalových diváků je tedy zjevně složitější, a to tím spíše, že jej nelze jednoznačně přičítat absolutnímu zmenšení divácké populace. Výsledky šetření ostravské populace z konce šedesátých let vykazují přibližně stejnou hladinu zájmu: sportovní utkání v té době navštěvovalo asi 38 % respondentů [Filipcová a kol. 1970]. Nelze však upadnout do opačného extrému, tedy do konstatování naprosté nezávislosti sportovního diváctví na změnách volného času. Jejich vliv se prosazuje zprostředkovaně, a to zejména v pohybu mezi stabilním a nestabilním jádrem divácké populace. Zde také spatřujeme hlavní zdroj nejen poklesů, ale rovněž kolísání diváckého zájmu.

Sportovní diváctví, obdobně jako aktivní sport, patří z hlediska volného času mezi sociálně interakční a zábavné aktivity. Extenzita spektra činností a s ní spjatá strukturace a diferenciacie volného času zvyšuje tlak na kvalitu konkrétní činnosti a s ní spjatých hodnot a prožitků. Pokles či klesání návštěvnosti je tedy spíše důsledkem vnitřní restrukturalizace divácké populace od pevné a emoční fixace na klub (bez ohledu na jeho výkonnost) směrem k herním, sportovním a prožitkovým momentům. Jinak řečeno, stoupá obecný zájem o kvalitní sportovní výkon a klesá zprostředkování této hodnoty klubovou „příslušností“ fanouška. Tím se divácká „přízeň“ posouvá z „povinnosti“ vůči klubu k obecné-

mu zájmu o sport. Ve svých důsledcích pak tento pohyb přináší daleko větší citlivost diváckého zájmu na úroveň sportovní výkonnosti. Sportovní návštěvnost je kolísavá.

Divácké hodnocení a nároky zdaleka nepramení z výhradně „teoretického“ vztahu ke sportu. Postavení aktivního sportu a sportovního diváctví není ve spektru volného času rozporné, ale identické, a to jak z hlediska vnitřní struktury volného času, tak z hlediska vzájemných vztahů mezi sportováním a návštěvou stadiónu. V současnosti tedy nestojíme před procesem prostého vytlačení aktivního sportování „diváctvím“. Naopak výzkumy ukazují, že ve skupině aktivních sportovců je největší procento sportovních diváků a v ochozech stadiónů najdeme větší podíl těch, kteří aktivně sportují.⁽⁹⁾ Vzájemná pozitivní vazba mezi aktivním sportem a sportovním diváctvím je dokonce tak silná, že obsahové rozdíly v celém spektru činností mimopracovní doby mezi diváky a nediváky jsou prvořadě neseny aktivním sportem, a naopak rozdíly vyplývající z různé intenzity sportování jsou především ve frekvenci návštěv sportovního utkání. Diference v ostatních činnostech volného času jsou jak z hlediska diváctví, tak z hlediska aktivního sportu daleko méně výrazné, jsou spíše marginální a velmi subtilní. Vývoj a realizace volného času tedy nevyostřuje protiklad aktivity (sportu) a pasivity (diváctví), ale naopak vede k jejich vzájemné integraci.

I přes těsnou vzájemnou závislost a v podstatě identické postavení sportovního diváctví a sportování ve struktuře volného času nelze neupozornit na určitá specifika. Aktivní sport je spjat s obecně aktivnějšími modely využívání volného času a poněkud širší paletou činností než sportovní diváctví. Ve vzájemném srovnání je silněji propojen s některými kulturně perceptivními aktivitami, zvyšováním kvalifikace a pochopitelně i celou oblastí rekreace (výlety a zejména zimní víkendy mimo město). Sportovní diváctví vykazuje silnější závislost pouze vzhledem ke dvěma činnostem. Především je to sledování televize, která patrně odčerpává pasívnější část diváků, ale rovněž zpřístupňuje časově i prostorově nedosažitelné sportovní události. V neposlední řadě je televize klíčovým zdrojem specifických sportovních informací, což zjevně souvisí i s druhou výraznější činností odlišující sportovní diváky, četbou novin a časopisů. Tlak na informační „výbavu“ a všeobecný informační přehled o sportovním dění je u sportovních diváků výraznější a lze jej chápat jako nezbytný předpoklad hodnotícího prožitku ze sledovaného sportovního utkání. Aktivní sport naopak souvisí s relativně nižší frekvencí sledování televize, která je patrně podrobována selekci ve prospěch „ekonomie času“.

Sportovní diváctví je oproti aktivnímu sportu výrazněji závislé na bezprostředně zábavních a sociálně komunikačních kvalitách daného sportu, utkání a prostředí sportoviště. Je frekvenčně podstatně citlivější i vůči tlaku životní situace a spíše spočívá na vyvázání ze sféry domácích povinností než na vyšší efektivitě a kvalitě způsobu jejich zvládnutí, jako je tomu u aktivního sportu.

(9) Z pražských obyvatel, kteří se věnují aktivnímu sportu minimálně 1–2krát týdně, chodí 43 % pravidelně (minimálně 1–2krát měsíčně) na sportovní utkání jako diváci, zatímco z těch, kteří se aktivnímu sportu v podstatě nevěnují, je to pouze 12 %. Z pravidelných návštěvníků sportovních utkání se věnuje aktivní sportovní činnosti téměř 30 %, kdežto z osob, které se sportovního dění divácky neúčastní, sportuje pouze 7,5 %. Z jiného hlediska potvrzují závěry o úzkém provázání aktivního sportu a sportovního diváctví výsledky výzkumu realizovaného v poslední době v Hradci Králové [Vejrauchová-Honyšová 1979]. Zde se ukazuje, že nižší zastoupení vrcholového sportu, a tudíž i menší divácká příležitost, do značné míry implikuje i nižší frekvence a zastoupení tělovýchovy a sportu v masovém měřítku.

Snad i zde lze spatřovat zdroje nižšího zastoupení žen mezi sportovními diváky než mezi aktivně sportující populací. Naproti tomu je však sportovní diváctví trvalejší formou zájmu o sport, je stabilnějším faktorem způsobu života jak z hlediska věku, tak životního cyklu, což lze přičítat i nižší fyzické náročnosti a menší závaznosti neformálních struktur spojených s návštěvou sportovních utkání.

Tyto závěry by nás však rozhodně neměly vracet k polaritě aktivita — pasivita z hlediska jednotlivých typů zájmu o sport. Nelze zapomínat, že zmiňované rozdíly jsou jednoznačně druhořadé — lze je odhalit teprve, pokud abstrahuje-me od vzájemné provázanosti. Sportovní diváctví a aktivní sport jsou dvěma stránkami téže mince — zájmu o sport. O sportu proto lze uvažovat stále více jako o celistvém jevu, a to zejména s ohledem na indentifikaci diferencí mezi populací stojící zcela mimo sportovní dění a populací, pro níž je sport jednou ze součástí volného času.

Koncept volného času ve vztahu ke sportu

Realita a obsah vztahu ke sportu nejsou vytvářeny pouze sportovci a sportovními diváky, tedy populací, která je bezprostředně zainteresována na sportovním dění. Společenský obsah sportu, jeho význam, hodnota, a tudíž i postavení a úloha v současném životě, jsou v nemenší míře utvářeny i tou částí společnosti, těmi jejími vrstvami a skupinami, v jejichž životě sport prakticky žádné místo nezaujímá. Společenské postavení sportu (objektivnost sportu jako společenského jevu) je ovlivňováno i populací, která se bezprostředně ve sportovním dění neobjevuje. Realita sportu se nevytváří pouze v životní praxi těch, kteří se sportem zabývají.⁽¹⁰⁾ Situaci sportu, jeho rozšíření a postavení ve spektru aktivit rozhodně nelze chápat pouze jako projev individuální libovůle a dynamiky zájmů, ani bezprostředního tlaku „fyzilogických faktorů“ (věk, pohlaví), ale především jako výsledek konfrontace společenských procesů určujících celek života, jeho strukturu i podobu, se společenskou a institucionální strukturou tělovýchovného systému. Skladba sportující a o sport se zajímající populace je mimo jiné i výrazem a projevem toho, nakolik a jakým způsobem institucionální tělovýchova anticipuje realitu a celistvost životního způsobu.

(10) Existuje poměrně velký počet studií a výzkumů, které vycházejí ze simplifikované domněnky, že rozhodující stránky sportu lze (a je třeba) zkoumat pouze u těch, kteří díky aktuální či minulé zkušenosti mají na sport více či méně vyhraněný názor a jsou proto s to o sportu „zasvěceně“ a kvalifikovaně vypovídat. Rezignace na nesportující část populace je ovšem prakticky rezignací na prozkoumání podstatných otázek souvisejících s objektivní společenskou úlohou sportu. Domněnky o tom, že je třeba odhalit ty aspekty a momenty sportu, které jsou významné pro zainteresované, a pak je rozšiřovat na „ostatní“ část populace tak, aby „pochočila“ a „osvojila si“ hodnotu sportu, jsou ovšem podle našeho názoru mylné. Jednak se zbavují možnosti poznání objektivních a subjektivních bariér nesportujících, ale především nerespektují základní a podstatný moment, vyplývající ze společenského charakteru sportu, a to fakt, že sport se musí vyvíjet (a vyvíjí) v souladu se společenskou skutečností, a nikoli naopak. Přehlížíjí a nerespektují historii a historičnost sportu, která je právě jeho hlubokým společenským obsahem. Životní praxe lidí se nevyvíjí podle „zákonů“ sportu, ale sport se musí vyvíjet podle společenské logiky a charakteru životní praxe celé populace. Smysl a hodnota špičkových výkonů jsou určeny především jejich úlohou a vztahem ke každodennímu životu lidí. Právě to je kvalitativně určující moment, který do sportu vkládá socialismus. Redukce či modifikace rozhodujících otázek sportu pouze do jeho bezprostředních hranic a potřeb je proto nejen iluzorní, ale hluboce zkreslující a deformující.

Prvým podstatným momentem, kerý se objevuje při multidimenzionální analýze volného času z hlediska výskytu či absence sportu, je jeho úzká vazba na aktivní a dynamické prvky. Vysoká aktivace se prosazuje ve třech odlišných kvalitách. Především je to úzká a vcelku pochopitelná spjatost s činnostmi, kde se sport bezprostředně objevuje a kde je vcelku tradičně identifikován (to jest v souvislosti s takovými činnostmi jako jsou pěší výlety, trávení zejména zimních víkendů mimo město), tedy činnostmi, které v sobě bezprostředně obsahují momenty tělesné, či pohybové aktivity. Dále pak je to již diskutovaná skupina zábavných a sociálně interakčních zájmů, které vymezují stěžejní volnočasový obsah sportu a sportování a lze je rovněž charakterizovat jako bezprostředně aktivní v objektivním i subjektivním rozměru. V třetí rovině, což je podstatné, však vystupuje úzká souvislost s těmi oblastmi mimopracovní doby, které tradiční vazbu nevykazují a nelze je patrně bezprostředně spojovat s hodnotovým obsahem sportu, nýbrž především s celkově aktivním a extenzivním konceptem volného času. Jde jednak o oblast kulturní percepce, která nejen že není se sportovními aktivitami v rozporu, ale naopak je s nimi poměrně silně spjata. Tato souvislost je o to významnější, že se projevuje nejen u činností typických pro mladší část populace (kino a do určité míry i četba beletrie), ale i u náročnější „divácké“ oblasti percepce. Druhou oblastí, která vykazuje relativně překvapivou pozitivní spjatost s aktivním sportem, je sféra sebevzdělávání, společenské a politické aktivity. Pro vazbu sportovních aktivit na rozšířené a aktivizované

Tabulka 1. Činnosti v mimopracovní době, v nichž jsou lidé aktivně sportující¹⁾ a návštěvníci sportovních utkání²⁾ významně aktivnější³⁾ než ostatní populace

Činnosti	Sportovci	Sportovní diváci
1. skupina:	— sportovní diváctví — koncerty populární hudby, diskotéky, taneční zábavy — studium odborné literatury, přednášky — volné večery mimo domov	— aktivní sport — koncerty populární hudby, diskotéky, taneční zábavy
2. skupina:	— kino — víkend v zimě — výlety — divadlo, koncerty vážné hudby — návštěvy restaurace — výstavy výtvarného umění	— návštěvy restaurace — volné večery mimo domov — kino
3. skupina:	— koníčky — víkend v létě — návštěvy přátel — účast na schůzích společenských organizací — údržba domku, chaty, auta — plnění funkcí ve společenských organizacích na pracovišti — četba beletrie	— koníčky — přesčasy — víkend v zimě — četba novin a časopisů — účast na schůzích společenských organizací

1) V tomto případě považujeme za aktivně sportující ty osoby, které se věnují aktivnímu sportu minimálně 1–2× měsíčně.

2) Za návštěvníky sportovních utkání považujeme ty osoby, které navštěvují sportovní utkání minimálně 1–2× měsíčně.

3) V první skupině jsou uvedeny proměnné s nejvýraznějším stupněm odchylky od ostatní populace, ve druhé se střední, ve třetí s nejmenší odchylkou. Ve všech skupinách však jsou odchylky statisticky významné, a to na hladině významnosti $\alpha < 0,005$.

spektrum činností mimopracovní doby hovoří i fakt, že v rámci sledovaných činností prakticky neexistuje žádná, kterou by sportovci vykonávali v průměru méně často než ti, kteří se sportu nevěnují.

Sport v životním způsobu profiluje jeho úzká vazba k celkově aktivní orientaci volného času v dvojím smyslu. Jednak je bezprostředně provázán s aktivními činnostmi samotnými, jednak vykazuje spjatost s celkově rozvinutějšími koncepty volného času, které jsou příznačné aktivitou ve své celistvosti.

Toto rozlišení a dvojí volnočasová specifická sportu jsou velmi důležité pro následující interpretaci pohybu sportu v různých konceptech volného času. Dříve si však položíme otázku, která se nabízí. Můžeme v intencích některých tradičních výkladů sportu přistoupit na jeho pojetí jako „hybného“ a „stylo-tvorného“ faktoru pro celou oblast volného času? Jinak řečeno, lze sportu přisuzovat charakter mechanismu, který vlastními specifiky navozuje a implikuje výše uvedené činnosti, jejichž souvislost se sportem je v podmínkách pražské populace prokazatelná?

Hledání hlubších a určujících momentů života vede k nutnosti analýzy pohybu sportu v rámci celku (přinejmenším) mimopracovní doby a její orientace. V tomto ohledu naznačila určité možnosti typologie mimopracovní doby vypracovaná J. Linhartem, která identifikovala 10 základních typů charakteristických

Tabulka 2. Frekvence aktivního sportování v jednotlivých typech využívání mimopracovní doby pražské populace (v %)

Typ využívání mimopracovní doby	Frekvence aktivního sportování			
	1.	2.	3.	4.
1. Všestranný, akcentující práci a veřejně politickou činnost	28,6	40,3	31,1	100,0
2. Všestranný, akcentující kulturní a relaxační aktivity	31,8	38,3	29,9	100,0
3. Selektivní, orientovaný na práci a veřejně politickou činnost	5,1	12,2	82,7	100,0
4. Selektivní, orientovaný na kulturní činnost	7,8	11,5	80,7	100,0
5. Selektivní, orientovaný na zájmovou činnost	21,4	11,8	66,8	100,0
6. Selektivní, orientovaný na zábavu a společenské kontakty	25,3	23,4	51,3	100,0
7. Nevyhraněný, orientovaný na obsluhu domácího hospodářství a majetku	12,6	13,6	73,8	100,0
8. Nevyhraněný, orientovaný na chataření a trávení víkendů mimo domov	10,6	8,9	80,5	100,0
9. Redukovaný, orientovaný na sledování hromadných sdělovacích prostředků	4,5	10,0	85,5	100,0
10. Redukovaný, orientovaný na péči o domácnost	3,3	1,1	95,6	100,0

Vysvětlivky: 1. — minimálně 1–2 × týdně
 2. — 1–2 × měsíčně
 3. — méně často
 4. celkem

pro pražskou populaci.(11) Těchto 10 typů je vytvářeno čtyřmi obsáhlejšími skupinami — typy všestranné, selektivní, nevyhraněné a redukované. Jaké je tedy postavení sportu v závislosti na celkové orientaci mimopracovní doby?

Ze získaných poznatků uvedených v tabulce 2 lze vyvodit dva podstatné závěry. Sport je v první řadě pevně zakotvenou a osvojenou součástí všestranně rozvinutých modelů volného času. V druhé řadě pak je vázán na vzory volného času, jejichž těžiště spočívá v bezprostředně aktivních a zábavných činnostech, aniž by byla věnována systematictější pozornost ostatním aktivním vrstvám (umění, politická participace, vzdělávání). V obou těchto případech (a navíc ještě v kontextu orientace na zájmovou činnost) lze sport považovat za bezprostřední oblast cílových zájmů. Sport se však sporadicky vyskytuje i v ostatních selektivních a nevyhraněných typech, kde však, jak lze předpokládat, spíše jde o sféru náhodných „vybočení“ z všedního stereotypu. Naprosto negativní vztah ke sportu vykazují redukované modely orientované buď na pasivní relaxaci a zábavu (televize), nebo domácí práce. V této souvislosti je třeba poznamenat, že dokonce i utilitární a „produktivní“ koncipování mimopracovní doby (samozásobitelství, práce v hospodářství a údržba) vykazuje poněkud vyšší stupeň sportovní orientace než kontext pouhých domácích prací. Na tomto místě lze podle našeho názoru učinit několik podstatných závěrů, pokud jde o výskyt sportu ve struktuře mimopracovní doby a volného času. Především se ukazuje, že neexistuje činnost nebo skupina činností, které by se se sportem vylučovaly — to dokumentují zejména všestranně orientované typy, kde je prakticky obsaženo celé spektrum (včetně domácích prací a sledování televize). Sport rovněž rozhodně není stylovou činností. Nejenže nenavozuje automaticky všestrannost (například v zábavném typu), ale je obsažen i v nevykrytalizovaných typech a je dokonce jedním z konstitutivních prvků této nevyhraněnosti. Sport rovněž není automaticky a univerzálně „produkován“ činnostmi, s nimiž vykazuje určitou souvislost — například do selektivního typu orientovaného dominantně na náročnou kulturní percepci patří pouze 19 % sportujících. Výskyt a rozšíření sportu jsou prvořadě ovlivňovány celkovou orientací volného času a nikoli jednotlivými činnostmi. Sport je zjevně spjat s postavením volného času a jeho úlohou v celku reprodukce života, a tudíž je spolu s ostatními činnostmi navozován či eliminován celkovou strukturou životního způsobu.

Co však charakteristiky postavení sportu ve volném čase znamenají pro specifickou sportující populaci, její skladbu a společenský význam sportu vůbec? Uvažovaná typologie naznačuje určité odpovědi i na tuto otázku, a to v kontextu reálného rozšíření jednotlivých typů v celku pražské populace. Tabulka 3 poskytuje z tohoto hlediska základní přehled o skladbě sportujících a sportovních diváků.

Také z tohoto zorného úhlu vystupuje spjatost sportu s všestranností, zábavou a konečně i selektivitou ve prospěch zájmových činností. Zatímco v celku populace jsou všestranné typy zastoupeny pouze 9 %, představují více než pětinu základny pravidelně sportujících. Obdobně je tomu s populací výběrově orientovanou na zábavu a společenské kontakty. Naproti tomu redukované typy se mezi sportovci objevují výrazně méně než v celku populace. Vystupují zde ovšem některé daleko závažnější poznatky pokud jde o postavení sportu ve spektru mimopracovní doby, a to z hlediska jeho místa ve struktuře aktivit. Je totiž více než zřejmé, že ti, pro něž je sport pevnou součástí volného času

(11) Detailní popis a rozbor i metodika vypracování typologie jsou obsaženy v autorově stati [Linhart 1980]. Základní přehled o obsahu typologie ukazuje tabulka č. 2 a 3.

Tabulka 3. Zastoupení jednotlivých typů využívání mimopracovní doby u sportujících a sportovních diváků v pražské populaci (v %)

Typ využívání mimopracovní doby	Celek pražské populace	Sportovní diváci (návštěva utkání minimálně 1–2 × měsíčně)	Sportovci (aktivní sport minimálně 1–2 × týdně)
1. Všestranný, akcentující práci a veřejně politickou činnost	3,9	6,2	8,6
2. Všestranný, akcentující kulturní a relaxační aktivity (<i>všestranné typy celkem</i>)	5,4 (9,3)	6,7 (12,9)	13,3 (21,9)
3. Selektivní, orientovaný na práci a veřejně politickou činnost	12,7	9,9	5,1
4. Selektivní, orientovaný na kulturní činnost	9,6	3,2	5,9
5. Selektivní, orientovaný na zájmovou činnost	6,7	3,0	11,3
6. Selektivní, orientovaný na zábavu a společenské kontakty (<i>selektivní typy celkem</i>)	10,3 (39,3)	30,8 (46,9)	20,3 (42,6)
7. Nevýhraněný, orientovaný na obsluhu domácího hospodářství a majetku	15,9	12,9	15,6
8. Nevýhraněný, orientovaný na chataření a trávení víkendů mimo domov (<i>nevýhraněné typy celkem</i>)	15,2 (31,1)	10,7 (23,6)	12,5 (28,1)
9. Redukovaný, orientovaný na sledování hromadných sdělovacích prostředků	10,0	16,1	3,5
10. Redukovaný, orientovaný na péči o domácnost (<i>redukované typy celkem</i>)	10,3 (20,3)	0,5 (16,6)	3,9 (7,4)
Celkem	100,0 (100,0)	100,0 (100,0)	100,0 (100,0)

(všestranná orientace) z kvantitativního hlediska neudávají tón sportovnímu dění. To je v rozhodující míře ovládáno populací, pro niž je sport pouze částečně osvojenou aktivitou, tedy aktivitou nestabilní jak z hlediska trvalosti v průběhu celého života, tak z hlediska významu a postavení vůči základní orientaci mimopracovní doby. Jinak řečeno, pro téměř 80 % sportujících je sport „labilní“ složkou volného času, která je limitována pohybem a úlohou volného času ve struktuře životního způsobu. Princip a podstatu této lability lze spatřovat v tom, že sport zejména v selektivně zaměřených typech mimopracovní doby (43 % sportujících) nepředstavuje dominantní a profilující aktivitu. Je proto jednou z činností, která s postupující stereotypizací a nespornou redukcí volného času v průběhu života ustupuje na okraj zájmu (obdobně je tomu v nevyhraněných typech, které se podílejí téměř třetinou na celku sportujících). V tomto smyslu je ilustrativní zejména model volného času orientovaný na zábavu a společenské kontakty. Takový model je typický především pro věkové skupiny do 25 let. Na této hranici dochází k dosti radikálnímu zlomu zejména v souvislosti se založením vlastní rodiny, přeorientováním na specificky rodinné a partnerské momenty volného času a chod domácnosti.

Změna pak přináší zejména redukcí takových činností, jako jsou diskotéky, kino, restaurace a spolu s nimi i sport, tedy právě společenské zábavy a aktivních forem volna vůbec ve prospěch poměrně rychlé přeorientace na stereotypy lidí středního věku, a to dokonce i před narozením dětí [Linhart 1980: 502]. Pro převážnou část populace je tedy sport činností, jejíž hodnota je utvářena pouze těmi vrstvami volného času a těmi jeho funkcemi, které nemají trvalý a celoživotní charakter, a to zejména s ohledem na postupnou redukcí společenského života a pohyb v širších a mimo rodinu vázaných neformálních strukturách, dále s ohledem na převažující profilaci volného času hodnotami relaxace, odpočinku a pasivní zábavy [Cejp 1974], která se například projevuje i v oblasti preferovaných a osvojovaných uměleckých hodnot [Základní 1979]. Konečně pak je hodnota sportu ovlivňována výrazně strukturotvornou negativní úlohou chodu domácnosti, péče o materiální podmínky života, což jsou složky značně univerzálně a nediferencovaně zastoupené v náplni mimopracovní doby pražské populace.

Právě zde jsme u zdroje toho, proč se na postavení sportu v životním způsobu neprojevují výrazněji profesní, vzdělanostní a sociální momenty, ale především věk, fáze životního cyklu a pohlaví. To však nejsou faktory působení biologické podstruktury člověka, ale jsou základními rovinami, na nichž se projevuje pohyb a orientace volného času ve struktuře životního způsobu. Jsou osami, na nichž probíhá určitá eliminace právě aktivních stránek volného času. Situace sportu, jeho rozšíření i úloha ve spektru reprodukce života, je reflexí společenských procesů a jejich reprodukce do úrovně volného času a mimopracovní doby.

Závěrem se na tento problém podívejme ještě z hlediska tělovýchovného systému. Je zřejmé, že sport v současnosti plní úlohu součásti všestranného rozvoje volného času pouze u pětiny sportující populace v Praze. Na druhé straně však právě tato část sportovců zjevně není ochotna redukovat spektrum aktivit ve prospěch výkonnostní či vrcholové dráhy sportovce. Lze tedy hypoteticky usuzovat, že dominující potřeby institucionálního tělovýchovného systému se zde ocitají v kontraverzi s kultivačním rozvojem volného času. Anticipace životního způsobu a mimopracovní doby v úrovni institucionálního systému sportu je zřejmě situována hlavně v rovině zábavných a interakčních stránek volného času, což odpovídá subjektivním a objektivním charakteristikám volného času mládeže a minimálně ostatním věkovým skupinám (zejména v oblasti rekreace, relaxace a odpočinku), které logicky postrádají výkonnostní ambice a možnosti. Úzké sepětí sportovních aktivit s atributy životního způsobu mládeže, jejím socializačním, interakčním, spontánním, partnerským a dalším rozměrem, začleňuje sport mezi činnosti, které se po poklesu významu těchto potřeb a hodnot a pod tlakem změny životní situace postupně eliminují na „okraj“ volného času. V důsledcích pak to znamená značnou nestabilitu a proměnlivost členské základny, její věkové struktury i skladby podle pohlaví. Celkově je zřejmé, že jak některé nepříznivé momenty v oblasti životního způsobu a koncepce volného času v jeho rámci, tak nedostatečné respektování moderního způsobu života ze strany systému tělovýchovy, jsou hlavními zdroji dosud nedostatečného rozvinutí sportu a pohybových aktivit jako kultivační a rozvojové vrstvy životního způsobu nejširší veřejnosti.

Prameny a literatura

- Archiv výzkumu „Názory Pražanů na životní prostředí v Praze“.* Praha, Ústav marxismu-leninismu Univerzity Karlovy 1977–79.
- Cejp, M.: *Postoje české veřejnosti k hodnotě, funkci a náplni volného času.* Praha, Ústav pro výzkum kultury 1974.
- Filipcová, B. — Filipec, J.: *Různoběžky života.* Praha, Svoboda 1976.
- Filipcová, B. a kol.: *Volný čas Ostrava. Díl IV.* Praha, Sociologický ústav ČSAV 1970.
- Kreipl, J.: *Vztah organizované zájmové tělesné výchovy k ostatním složkám života 16leté studující mládeže v Praze.* In: II. mezinárodní kongres o tělesné zdatnosti mládeže. Praha, Olympia 1967.
- Lapáčková, V.: *Tělovýchova v životním způsobu obyvatelstva ČSSR.* Praha, Sociologický časopis 1980, č. 2.
- Lapáčková, V. a kol.: *Tělovýchovné aktivity obyvatelstva ČSSR.* Praha, Technosport 1976.
- Linhart, J.: *Volný čas velkoměstského obyvatelstva. Příklad Prahy.* Praha, Sociologický časopis 1980, č. 5.
- Merhautová, J. — Joachimsthaler, F.: *Funkce tělesné kultury z hlediska socialistického způsobu života.* Praha, Sociologický časopis 1977, č. 5.
- Musil, J.: *Urbanizace v socialistických zemích.* Praha, Svoboda 1977.
- Ruchař, M.: *Psychika a chování sportovního diváka kopané a hokeje.* Praha, ÚV ČTO 1972.
- Styl życia, koncepcje i propozycje.* Warszawa, PWN 1976.
- Vejrauchová, V. — Honyšová, L.: *Přehled výsledků dotazníkového šetření obyvatel města Hradec Králové.* Pardubice, Dům techniky ČSVTS 1979.
- Základní charakteristiky výzkumu sociálně třídní diferenciace a utváření socialistického způsobu života v Praze. Sonda „Průmyslové závody v Praze“.* Praha, ÚFS ČSAV 1979.
- Změny v podmínkách života v ČSSR a utváření socialistického způsobu života I.—IV.* Praha, ÚFS ČSAV 1979.
- Zpráva o výsledcích výzkumu prvního odvětví — volejbalu (I. verze).* Praha, Sport-propag 1980.
- Způsob života v hlavním městě Praze ve vztahu k životnímu prostředí a třídně sociální struktuře pražského obyvatelstva. Závěrečná zpráva I.—III.* Praha, Ústav marxismu-leninismu UK 1978.

Резюме

И. Габал — В. Рак: Спорт и спортивный зритель. Некоторые данные исследования образа жизни жителей Праги

Спортивные виды деятельности необходимо рассматривать в более широких взаимосвязях их развития — прежде всего с точки зрения культурных функций и включения в общий спектр образа жизни. В этом смысле выступают приблизительно три основные группы значения спорта:

- как сфера ценностей всеобщественного значения;
- как составная часть физической культуры;
- как деятельность, связанная с областью свободного времени и расширенного воспроизводства жизни.

Одним из ключевых вопросов является взаимоотношение между развитием свободного времени и спорта. На основе подхода к спорту под различным углом зрения мы приходим в этой сфере к основным, более менее идентичным проблемным областям:

- место активного спорта и спортивного зрителя в комплексе и структуре свободного времени;
- взаимоотношение между активным спортом и спортивным зрителем;
- взаимоотношение между развитостью свободного времени и спортом;
- общественные ресурсы активации спорта в свободное время.

Что касается отношения спортивных видов деятельности к свободному времени, то здесь можно говорить о доминировании элементов, характерных для общественного развлечения. При этом обнаруживается, что спорт и посещение спортивных зрелищ — весьма тесно взаимосвязанные элементы, по-существу различные формы одного и того же явления — интереса к спорту. Поэтому анализируя и изучая область спорта их необходимо рассматривать в этой тесной взаимной связи.

Спортивные виды деятельности в структуре свободного времени связаны прежде всего с активными и динамическими элементами — в этом смысле можно говорить о связи спорта с развитой концепцией свободного и внеабочего времени. Но с другой стороны, очевидно, нельзя говорить о «стилеобразующей» функции спорта. Поэтому источники активации спорта и физкультуры как прежде всего культивационного и эволюционного слоя образа жизни нельзя искать внутри самого спорта, их следует искать в рамках закономерностей структуры и развития комплекса образа жизни и свободного времени.

Summary

Gabal I. — Rak V.: Sports and Sports Spectatorship. Some Findings of Research into the Praguers' Way of Life

Sporting activities are to be considered in broader developmental contexts — particularly from the point of view of their cultural functions and their incorporation in the general spectrum of the way of life. In this sense the meaning of sports may be included in approximately three basic groups:

- as a sphere of values of all-social significance;
- as a component of physical culture;
- as activities associated with the area of leisure and expanded reproduction of life.

The relation between the development of leisure and sports represents one of the key issues. In this sphere the various angles of approach to sports give rise to basic, more or less identical problem areas:

- position of active participation in sports and spectatorship of sports events in the complex and structure of leisure;
- relation between active participation in sports and spectatorship of sports events;
- relation between the developmental level of leisure and sports;
- social sources of the activation of sports during leisure.

As concerns the relation between sporting activities and leisure, the predominance of elements typical of social entertainment may be noted. It also appears that sports and spectatorship of sports events are very narrowly interconnected elements — in substance, they are different forms of the same phenomenon: interest in sports. This implies the necessity to consider them in this strong correlation, whenever the area of sports is subjected to analysis and research. In the structure of leisure, sporting activities are connected predominantly with active and dynamic elements — in this sense it is possible to refer to a close association of sports with the developed concept of leisure and free time. On the other hand it seems that no “style-forming” function of sports is involved here. Hence the sources of the activation of sports and physical culture as cultivation and development strata of the way of life cannot be sought within the sports themselves but within the scope of the laws governing the structure and development of the way of life and leisure in their totality.

Kritika súčasných buržoazných a revizionistických interpretáci vedeckotechnickej revolúcie

V ostatných rokoch sa mimoriadne vyostril teoretický a ideologický boj medzi marxizmom-leninizmom na jednej strane a buržoáznymi, revizionistickými, maoistickými či ľavicovo radikálnymi atď. spoločenskovednými koncepciami a teóriami na strane druhej. Vedie sa tiež urputný ideologický boj v medzinárodnej aréne, medzi svetovým kapitalizmom a krajinami reálneho socializmu. Vrcholné orgány našej strany po XV. zjazde viackrát zdôraznili, že charakteristickou črtou vývinu súčasnej medzinárodnej situácie je ustavičné zostrovanie ideologického boja, ktorý sa stáva čoraz širším a zložitejším v dôsledku cieľavedomých snáh vládnucich kruhov imperialistických krajín. Buržoázna ideológia a propaganda zacielená na najdôležitejšie a najpálčivejšie problémy súčasnosti, medzi ktorými na poprednom mieste sú i otázky vedeckotechnickej revolúcie. Buržoázne spoločenské vedy a revizionisti rôznych odtienkov vytvorili v ostatnom čase rozmanité koncepcie, teórie a interpretácie vedeckotechnickej revolúcie, ktoré stavajú proti marxisticko-leninskej teórii. Ako bolo zdôraznené v Správe PÚV KSČ prednesenej V. Biľakom na zasadnutí ÚV KSČ dňa 26. októbra 1974, „teória o súčasnej úlohe vedy a techniky je objektom ostrého ideologického boja v súčasnom svete. Rôzne politické hnutia sa ich snažia využiť pre svoje ciele.“ Realita v druhej polovici sedemdesiatych rokov tento záver nielen potvrdila, ale vývoj obnažil javy a procesy, ktoré anticipoval. Z uvedeného vyplýva, že význam kritiky buržoázných a revizionistických koncepcií a interpretácií vedecko-technickej revolúcie v súčasnom ideologickom boji ustavične rastie a preto jej treba venovať primeranú pozornosť i v našich podmienkach.

V tejto súvislosti si zaslúži pozornosť monografická práca riešiteľského tímu sekcie pre výskum vedecko-technickej revolúcie Ústavu pre filozofiu a sociológiu ČSAV pomerne obsiahle postihujúca tuto mimoriadne exponovanú časť fronty ideologického stretnutia medzi súčasným kapitalizmom a reálnym socializmom. Bola zverejnená v 54. zväzku *Príspevkov ku kritike buržoazných a revizionistických teórií* (Sešity č. 54, Interní bulletin Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, 1980, 216 s.) pod názvom *Kritika súčasných buržoazných a revizionistických interpretáci vedeckotechnickej revolúcie*. Jej rozšírené knižné vydanie sa pripravuje.

Monografia, ktorá sa skladá z piatich kapitol, zachycuje pomerne širokú oblasť ne-marxistických interpretácií vedy, techniky, spoločensko-ekonomického pokroku a vedecko-technickej revolúcie. Rešpektuje teda jej značnú heterogénnosť a protirečivosť ako celkovej oblasti buržoázneho spoločensko-vedného myslenia i osobitosti najcharakteristickejších buržoazných a revizionistických koncepcií a interpretácií vedy, techniky a vedecko-technickej revolúcie. Zameranosť autorov jednotlivých kapitol na užšie a špecifické aspekty predmetnej problematiky umožnila postrehnúť v širšej škále farebnosti ich najnovší vývin a napomohlo to názornejšiu komparáciu jednotlivých prístupov i ich náležité rozlišovanie. Treba pravda pripomenúť, že monografia nepokrýva celú oblasť buržoazných a revizionistických interpretácií ani z vecného ale ani z metodologického hľadiska. Týka sa to i existujúcej produkcie, resp. dostupných publikácií z tejto oblasti. Je to vysvetliteľné okrem iného tým, že monografia, v podobe akej bola publikovaná, predstavuje výsledky len určitej etapy výskumu, v ktorom sa bude ďalej pokračovať a má vyústiť do obsažnej monografie, v ktorej skorom knižnom vydaní sa ráta i s určitými štruktúrnymi zmenami a doplnením o ďalšie obsahové celky. Pokiaľ ide o dlhšiu perspektívu, ako píše sami autori v úvode, „prípravovaný projekt výskumu v budúcej päťročnici počítá okrem prehĺbenia analýzy doterajších tématických okruhov s rozšírením o ďalšie, predovšetkým o kritiku buržoazných koncepcií globálnych problémov a problémov budúcnosti“ (s. 6). Monografia je však už i vo svojej terajšej podobe uceleným dielom s jasnou logickou štruktúrou, náležitými väzbami medzi jednotlivými celkami a napriek početnosti autorského kolektívu dosahuje vysokú úroveň syntetizácie poznatkov z jednotlivých kapitol (ich projekciu nachádzame predovšetkým v prvej kapitole) ako aj štylistickej zladenosti textu.

Recenzovaná práca ako celok a jednotlivé kapitoly z príslušných zorných uhlov analyzuje najtypickejšie a najdôležitejšie nemarxistické koncepcie, prístupy a interpretácie miesta a úlohy vedy, techniky, vedeckotechnického pokroku a rozvoja, ako aj ich vzájomných interakcií v podmienkach súčasného triedne rozdeleného sveta, s osobitným zreteľom na súčasnú úroveň rozvinutosti všeobecnej krízy kapitalizmu. Na základe hlbokéj marxisticko-leninskej analýzy procesov a zmien, ktoré sa uskutočňujú v ostatných rokoch vo všetkých vyspelých kapitalistických krajinách pod vplyvom prudko sa zvyšujúcej mobility a dynamičnosti spoločenských výrobných síl, ich vedeckého objasnenia, práca odhaľuje a demaskuje rozmanité deformované a protirečivé nemarxistické výklady uvedených procesov, ako aj ich zámerne deformované alternatívy revizionistickej proveniencie. V prvej kapitole, ktorá má názov *Ke kritice buržoazných interpretací vedeckotechnickej revolúcie* sa nachádza celková analýza, objasnenie a zhodnotenie buržoazných koncepcií na základe komplexnej analýzy a zhodnotenia najnovšieho vývoja kapitalizmu. Táto kapitola je širším teoretickým a metodologickým základom celej monografie a vhodne rámčuje a zjednocuje prácu ako celok. Pomerne dobre sa v nej premietajú základné kritické závery zo systematickej kritiky jednotlivých oblastí buržoazných a revizionistických koncepcií vedecko-technickej revolúcie. Hodnota tejto kapitoly z hľadiska použitia v konkrétnych teoretických a ideologických súvislostiach (vo výchovno-vzdelávacej práci na školách, vo výskume, v širšej ideovovýchovej práci atď.) mohla byť ešte vyššia, keby sa autorom bolo podarilo už v tejto etape rozpracovanosti ešte explicitnejšie premietnuť najdôležitejšie závery z ostatných kapitol a rezonovať s nimi.

Autori tejto kapitoly organicky nadväzujú na predchádzajúce výsledky marxistickej kritiky, tak na svoje vlastné, ako aj na výsledky sovietskej vedy, pružne a tvorivo reagujú na požiadavky a pôdnety obsiahnuté v straníckych dokumentoch a materiáloch z ostatného obdobia. Veľmi cenné je široké podchytenie zložitého konglomerátu koncepcií, ich náležitá marxisticko-leninská analýza a kritika a najmä skutočnosť, že bohatosť palety skúmaných koncepcií nestrhla autorov k nežiaducemu detailizovaniu a partikulárnym hodnoteniam. Naopak, podarilo sa im vylúpnuť z obrovskej spleti a protirečivosti názorov a koncepcií podstatu toho, čo ich zjednocuje, a tým vlastne usmernili monografiu ako celok. V súlade s týmto konštatovaním sa mi zdá, že v tejto kapitole je v zárodočnej podobe prítomná alternatívna koncepcia a štruktúra monografie. Inými slovami, rozvinutím a obohatením nosných celkov tejto kapitoly v horizontálnej rovine mohla vzniknúť osobitná alternatívna práca kritizujúca buržoazne a revizionistické interpretácie vedeckotechnickej revolúcie.

Druhá kapitola, ktorá má názov *Buržoazní predstavy spoločenského vývoje a vedeckotechnická revolúcie*, na nižšej úrovni všeobecnosti objasňuje a kritizuje hlavné smery a jednotlivé koncepcie (modely) spoločenského vývoja v rámci nemarxistického spoločenskovedného myslenia. Na základe zhrňujúceho pohľadu na jednotlivé „modely“: model industriálnej spoločnosti, model konvergenzie protikladných spoločenských systémov, model postindustriálnej spoločnosti atď., prepracováva sa autor k istému kritickému zhodnoteniu nových mutačných podôb týchto koncepcií pod vplyvom nových skutočností, ktoré priniesol vývoj v sedemdesiatych rokoch a aplikácií týchto mutantov v konkrétnom politickom živote a ideológii. V kapitole je zachytená logika vnútorného vývinu jednotlivých koncepcií a istý posun v názoroch jednotlivých predstaviteľov, ktorý je zreteľný najmä v druhej polovici sedemdesiatych rokov. Čitateľ pocífuje ako určitý nedostatok, že autor nesústredil pozornosť predovšetkým na tieto momenty, pretože práve to je pre neho aktuálne. Pravda, obrovská šírka, metodologická „mnohofarebnosť“ týchto koncepcií, „pružne“ sa meniace prístupy kladú veľké nároky na spracovateľa a v určitých súvislostiach priam znemožňujú ich zachytenie na pomerne malom priestore, ktorý kapitola dostala v monografii. Možno preto pochopil autorovu tendenciu zotrvať na pevnejšej, prebádanejšej pôde. Na druhej strane, niektoré časti textu naznačujú, že svoj širší výskum zameral najmä týmto smerom a treba len dúfať, že jeho výsledky bude čo najskôr prezentovať pred čitateľskou verejnosťou. Záujem je najmä o tie momenty, ktoré súvisia s odzrkadlením tých krízových procesov, ktoré začali postihovať kapitalistickú spoločnosť začiatkom sedemdesiatych rokov, kulminovali v rokoch 1974–75 a doznievajú dodnes v buržoazných a revizionistických koncepciách tohto „žánru“ buržoaznej spoločenskej vedy. Kapitola sa opiera o výsledky našej a sovietskej vedy, ako i o práce súdruhov z NDR. Čitateľ by bol iste uvítal explicitnejšie vyzdvihnutie tých aspektov predmetných teórií, ktoré sa priamo týkajú vedeckotechnickej revolúcie. Napriek tomu práca ako celok poskytuje tejto kapitole širší fundament a tak môže dobre slúžiť pre potreby ideologického boja v súčasnom období.